

А.С. Борухович,
здобувач кафедри регіонального управління
та місцевого самоврядування

СУЧАСНА МОВНА ПОЛІТИКА: СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто сучасну мовну політику та мовну ситуацію в Україні. Визначено основні етапи мовної політики та її цілі, суб'єкт та об'єкт. Виділено фактори, які визначають вибір державної мови та проаналізовано питання двомовності країни.

Ключові слова: мовна політика, державна мова, диглосія, двомовність

Мова – це не тільки носій культури та її величне явище, а й найважливіший політичний інструмент. Мовна політика є якнайважливішою складовою частиною державної політики, навіть тоді, коли вона не називається та не відчувається.

Мовній політиці та становищу мов у різних країнах присвячено немало публікацій та праць. Це дослідження Дж. Фішмана [6], праці Д. Нетла [7], Дж. Пула [8] та ін.

Незважаючи на те, що з дати проголошення державної незалежності України минуло майже 17 років, дискусії щодо мовної моделі, яка б була припустимою для нашої держави, не вщухають. Та навпаки, в останні два-три роки ця тема набула нової актуальності.

У літературі поняття “мовна політика” знаходить неоднозначне тлумачення. Крім того, найчастіше як синоніми поняття “мовна політика” використовуються такі поняття, як “мовне будівництво” та “мовне планування”, які, попри те, що позначають близькі поняття, за М.І. Ісаєвим [2], необхідно відокремлювати.

Що ж таке “мовна політика”? Ми не будемо вдаватися в аналіз різноманітних визначень цього поняття. Тому присвячено багато робіт (В.Авроніна, Н. Катагощина, А. Базиєва і М. Ісаєва, Л.Б. Никольського та ін.) [1]. У цілому ж у найбільш загальному вигляді можемо дати таке визначення: “мовна політика” — це комплекс цілей та принципів, що визначають регулювання мовних практик у різних сферах життя держави й суспільства, а

також сукупність правових, адміністративних та господарських механізмів, через які здійснюється згадане регулювання.

Зазвичай відокремлюють три етапи мовної політики. Перший етап – це етап формування цілей та завдань мовної політики. На законодавчому рівні – це етап розроблення державної концепції етнополітики та мовної політики як її складової. На цьому етапі приймається рішення щодо мовного вибору, який вважається оптимальним. В основному, мовна політика характеризується перспективністю, тому її заходи припускають змінення мовної ситуації та норм, що існують. На першому етапі дуже важливі матеріали мовного прогнозування.

Другим етапом мовної політики є підготовка до впровадження поставленого завдання. Цей етап пов'язано з мовним плануванням. Мовна політика може проводитися офіційними урядовими установами або незалежними неурядовими організаціями. На урядовому рівні – це прийняття законів у галузі мовного функціонування та приєднання до міжнародних зобов'язань у цій галузі, на неурядовому рівні – це прийняття звернень та рекомендацій до уряду, проведення власних науково-дослідних та культурно-освітніх заходів. Із цим етапом тісно пов'язано мовне встановлення, під яким розуміються рішення влади про збереження, розширення або обмеження сфер використання тієї або іншої мови.

Останнім етапом є етап мовного будівництва, який характеризується тим, що мовна політика виливається в зусилля, спрямовані на те, щоб змусити або переконати тих, хто говорить, прийняти нововведення, які рекомендуються органами, що проводять мовну політику. При цьому ті, хто говорить, можуть прийняти рекомендації повністю, частково або взагалі їх не приймати. Рівень сприйняття рекомендацій дозволяє оцінити ефективність та перспективність мовної політики, її результатів, а також прогнозувати мовний розвиток у той чи іншій країні або регіоні.

Виділимо фактори, які визначають вибір офіційної чи державної мови:

1. Чисельність мовних громад, їхнє політичне та економічне становище в країні;

2. Ступень розвинення тієї чи іншої мови як ефективного засобу широкого функціонування в усіх сферах.

Ключем до розуміння “мовної політики” послуговує таке поняття, як “диглосія”, яке було введено в обіг у 1958 р. Ч. Фергюсоном. Диглосія – це не лише існування в одному суспільстві двох мов або двох форм однієї мови. Це їхня диференціація за ознаками функціональності, престижності, “високого” чи “низького” становища, з точки зору існування літературної норми, стандартизованості. “Висока” мова або форма мови використовується в таких сферах, як парламентські або політичні виступи, трансляція новин в ефірі або газетні передовиці. “Низька” мова (або форма мови) – у спілкуванні в сімейному або товариському колі [5].

Метою конкретних програм мовної політики багатьох країн є змінення або збереження функціонального розподілу мовних утворень. Ідеться, в основному, про вибір мови для загальнодержавного та міжетнічного спілкування (незважаючи на те, що в Україні українська мова є державною, мовою міжетнічного спілкування в багатьох районах залишається російська, хоча на офіційному рівні вона почала поступатися державній). Сучасна Україна є, за світовими стандартами, достатньо мононаціональною державою, де українці складають майже три чверті всього населення. Проте наша держава залишається мовно, культурно й ідеологічно неоднорідною, у значній частині регіонів національна самосвідомість більшості громадян залишається невисокою. Чималі проблеми існують також, у справі збереження й розвитку мов і культур етнічних меншин, таких, як кримськотатарська, гагаузька, караїмська та багато інших.

Навряд чи в сучасному світі існує держава, усі громадяни якої розмовляють тільки однією мовою. Тому в кожній країні на різних рівнях адміністративних та політичних рішень необхідно визначати статус різних мов. Ця необхідність відображається в законах, постановах та практичних

діянь щодо того, які мови є “повноправними”, а яким мовам надаються часткові права на існування. Чинна Конституція України (ст. 10) проголошує: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом” [3].

Більшість законів України у сфері мовної політики було ухвалено ще до 1996 р., Закон України “Про мови в Українській РСР” було прийнято ще до розпаду СРСР. Питання функціонування української мови як державної регулюється й рішенням Конституційного суду України від 14 грудня 1999 р. щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі в навчальних закладах України, а також іншими законодавчими актами, зокрема законами України: “Про національні меншини в Україні”, “Про освіту”, “Про інформацію”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про видавничу справу”, “Про рекламу”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.”. У 2006 р. на основі ст. 10 Конституції України було розглянуто Концепцію державної мовної політики України [4]. Концепція державної мовної політики – система основоположних нормативних настанов, які ґрунтуються на комплексній оцінці мовної ситуації в Україні і якими мають керуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності з регулювання суспільних відносин у мовній царині [10].

На жаль, прогресивні закони не завжди гарантують збереження мов меншин. І хоча в Україні на Конституційному рівні вирішено питання щодо державної мови, багато залежить від того, як Конституція України та інші

закони реалізуються на різних рівнях адміністрації та офіційних контактів. Проблемою існування та реалізації мов меншин займається така організація, як Європейське бюро маловживаних мов при Європейській Раді [www.eblul.org], де надається інформація щодо мов, носії яких складають меншість у будь-якій із країн Європи.

На наш погляд об'єктом мовної політики може виступати:

1. Конкретна мова (наприклад, українська).
2. Група мов (які виділяються за різними ознаками, наприклад, за їхнім походженням – слов'янські мови; за взаємодією у складі багатонаціональної держави – мови народів України; за взаємодією на міжнародній арені – світові мови тощо).
3. Мовна ситуація (тип контактування та взаємодії мов).
4. Комунікативна ситуація (допустимість чи недопустимість використання тих чи інших мовних пластів – діалектизмів, жаргонізмів, табуїрованої лексики тощо у спілкуванні; формування мовленнєвої поведінки і через неї мовної особистості).

Тепер звернімося до суб'єкта мовної політики. У звичайних умовах суб'єкт мовної політики ідентичний з суб'єктом державної політики: у ролі суб'єкта політики в обох випадках виступає державна влада у специфічних для конкретної країни формах (монархія чи республіка, демократія чи автократія тощо). Мовна політика складає найважливіший компонент національної політики в багатонаціональних державах і завдяки цьому стає системоформувальним фактором, який визначає конституювання держави, а отже, і державну владу. Звідси зворотний вплив мовної політики на державу.

Інші суб'єкти мовної політики: громадські організації, рухи та партії, мовні заклади різного профілю (наприклад, мовні заклади), лінгвістичні напрямки та школи; впливові діячі національної культури. Специфіку мовної політики, яка здійснюється на міжнародній арені, визначають її суб'єкти: об'єднання держав, міждержавні та міжнаціональні організації та інститути.

Мовна політика змінюється в міждержавних відносинах, по-різному формується в однопонаціональних та багатонаціональних державах, а також може відрізнятися в областях однієї держави за відмінності національного складу їхнього населення та за незбігу їхнього конституційного статусу (автономії різних рангів). При цьому необхідно виділити простір мовної політики, тобто її прив'язування до певної території та до певного політико-адміністративного устрою.

У монографії Г. Шиффмана “Мовна культура та мовна політика” [9] наводиться принципова відмінність між двома аспектами мовної політики. З одного боку, її можуть проводити явно і відкрито (експліцитно, формалізовано, за допомогою публічних маніфестацій). З іншого – мовна політика може здійснюватися неявно (імпліцитно, неформально, на низовому рівні). Однак прокламовані цілі й принципи тут часто не збігаються зі здійснюваним на практиці. Завіряння у прихильності до рівноправ'я всіх мов часто слугують ширмою для дискримінації, притиснення інтересів конкретних груп.

Уряди можуть дозволити собі бути нейтральними по відношенню до релігії або расових відмінностей або просто їх ігнорувати. Однак тим самим урядам доводиться використовувати мови, отже, вони повинні робити мовний вибір.

Зараз наше суспільство поділено на дві частини: 60 % населення в Україні вважають рідною мовою українську, а 38 % – російську. Про це свідчать результати опитування, які було проведено фондом “Демократичні ініціативи” та фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” (Ukrainian sociology service) з 1 по 11 липня 2006 р. Згідно з даним опитування, у сім'ї спілкуються тільки українською мовою 37 %, тільки російською – 34 %, обидві мови (залежно від обставин) використовують 28 %. Разом із тим серед опитаних українців (за національністю) 18 % не вважають українську мову своєю рідною – рідною вони вважають російську. Усього було опитано 2011

респондентів. Імовірна похибка не перевищує 2,2 % (за ймовірності 0,954) [12].

Певна частина російськомовного населення України, яка ніяк не може примиритися з існуванням цієї країни, вважає удержавлення української мови виявом насильства щодо них, порушенням прав людини, лякає себе й інших таким поняттям, як “насильницька українізація”.

Цікаві факти надає інше опитування, що проходить он-лайн на єдиному в мережі Інтернет сайті, який присвячено не тільки питанням російської мови в Україні, а й взагалі мовним проблемам Україні [6]. На запитання: “Чи має право держава вимагати від громадян знання державної мови, крім рідної мови?” – “так” відповіло 86,55 % (431), “ні” – 13,45 % (67) з 498 респондентів. На запитання “За який варіант двомовності ви виступаєте?” – було надано такі відповіді: “достатньо знати лише одну мову” – 17,80% (115); “обов’язково знати обидві мови” – 20,59 (133); “байдуже, не знаю” – 0,15 (1); “проти двомовності” – 61,46 % (397). Усього 646 респондентів. І останнє питання, якому б хотілося приділити увагу – “Чи хвилює Вас недержавний статус російської мови?” На це запитання було надано 763 відповіді, серед яких “так” – 41,55 % (317), “мені байдуже” – 0,92 % (7), “ні” – 57,54 % (439). Усі дані надано станом на 31 січня 2008 р. [11].

Поділ країни на дві частини може призвести до рівного за силою протистояння – за свої національні пріоритети. Це перетвориться на “хронічну хворобу” держави та постійне джерело конфліктів, яке буде руйнувати суспільство зсередини. Державна мова здійснює передання змісту законів кожному громадянину держави та створює єдине правове поле у свідомості суспільства. Саме тут постає питання: яка мова доступна та зрозуміла всьому суспільству та всім національностям, щоб бути державною мовою? Якщо певну мову знає тільки третя частина суспільства – вона не може виконувати функцію закону в цьому суспільстві, а отже, й державної мови. Якщо через різні мовні бар’єри смисл закону не сприймається різними національностями – він ніколи не здійсниться. Реальна практика життя

показує, що різні мови перекручують смислове тлумачення одного й того ж закону – особливо складних адміністративних та громадянських кодексів, які кожна мова інтерпретує на свій лад. Таким чином, смислове поле законів держави через різні мови стає розірваним на шматки, а загальні закони ігноруються.

Громадяни України ще не зовсім призвичаїлися до життя в умовах демократії: відчувається значне переважання в бік прав за рахунок обов'язків. До останніх належать і обов'язки щодо державної мови.

Справді, вибір мови спілкування, навчання дітей, отримання інформації тощо – справа особиста, і держава має гарантувати це право. Однак у структурах усіх трьох гілок державної влади, у державному апараті, у дипломатичному корпусі та ін. використання державної мови належить до обов'язків громадян, що перебувають на державній службі. Тому ігнорування ними державної мови слід розцінювати як деструктивну позицію щодо держави, посадовими особами якої вони є, не кажучи вже про зневагу до нації – етнічної основи цієї держави.

Державність мови є прикметою і символом державності народу. Але значення удержавлення мови аж ніяк не вичерпується його символічним аспектом. Між національною мовою і національною державністю існує повна взаємозалежність. Без мови неможливе нормальне функціонування національного організму, у тому числі його державних форм. Річ у тому, що всі види діяльності людини як члена суспільства так чи інакше пов'язано з її комунікативною (мовленнєвою) діяльністю, опосередковано нею.

Ключем до цілковитої нормалізації мовної ситуації в Україні є емансипація української мови. Коли вона функціонуватиме як мова повноправного державного народу, задовольнятиме всі потреби суспільного життя – її “визнають” і ігноранти, як принципові, так і ситуаційні, її поважатимуть і свої, і чужі, а головне — зникнуть непорозуміння, зникне напруження, бо все стане на свої природні місця.

Список використаних джерел

1. Атлас языков мира. Происхождение и развитие языков во всем мире. – М. – 1998. С. 14-15.
2. *Исаев М.И.* Проблема искусственного языка международного общения // Проблемы интерлингвистики. – М.: Наука, 1976.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
4. Концепція державної мовної політики України. – Режим доступу: <http://www.gov.ua>
5. *Ferguson Ch.A.* Diglossia // *Words*.1959.Vol.5.P.325
6. *Fishman J.A.* Who Speaks What Language to Whom and When // *The Bilingual Reader*. – L.; N.-Y., 2000. – P. 89 – 106. (Уперше: *La Linguistique*. 1965. – № 2. – P. 67 – 88).
7. *Nettle D.* Linguistic fragmentation and the wealth of nations: The Fishman-Pool hypothesis reexamined // *Economic Development and Cultural Change*. – 2000. – Vol. 48. – Issue 2. – P. 348.
8. *Pool J.* The official language problem // *American Political Science Review*. 1991. – Vol. 85. – № 2. – P. 496, 499.
9. *Schiffman H.* Linguistic Culture and Language Policy. – L.; N.-Y., 1996. – P. 13.
10. <http://www.kharkivoda.gov.ua/politika/show.php?page=6386>
11. <http://www.mova.iatp.org.ua>
12. <http://24.ua/news/show/id/23551.htm>

Borukhovich A.S. Modern Language Policy: The Ukrainian Situation.

The modern language policy and the Ukrainian language situation are regarded in the article. The main stages of language policy, its aim, subject and object are defined. The factors of official language choose are identified and bilingualism problems are analyzed.

Key words: language policy, official language, diglossia, bilingualism.

Борухович А.С. Современная языковая политика: ситуация в Украине.

Рассмотрена современная языковая политика и языковая ситуация в Украине. Определенно основные этапы языковой политики и ее цели, субъект и объект. Выделены факторы, которые определяют выбор государственного языка и проанализирован вопрос двуязычности страны.

Ключевые слова: языковая политика, государственный язык, диглоссия, двуязычность.